

PAPP Z. ATTILA*

Székely mátrix: történelmi önismeret a Székelyföldön

(láttelelet egy kérdőíves kutatás nyomán)

The Székely Matrix: Historical Consciousness in Székelyland
(insight from a sociological survey)

ABSTRACT: The study aims to describe the historical consciousness of the people living in Székelyland based on a sociological survey. The sociological description of historical consciousness is permeated by a bottom-up perspective: it does not focus on the political construction of memory by the elite but tries to analyze the extent of the historical knowledge of the everyday people in their own imagined community, the specific patterns of interconnection of knowledge elements. At the same time, the study also seeks to answer the question of to what extent and how historical knowledge of the past of one's own community is embedded in Székely society.

The author has called the Székelyland community knowledge set the Székely matrix, suggesting that this knowledge set is rather complex and not hierarchical. The community/national knowledge set described by the author is also based on perceptions of minority status, psychological compulsions and responses, probabilities and beliefs about past and present that intersect multiple social identities.

KEYWORDS: Székelyland, historical consciousness, community beliefs, community knowledge set

Bevezető: a történelmi tudat szociológiája

Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy empirikus adatokra építve körülírjuk a Székelyföldön élők kollektív önismeretének, tudáskészletének néhány pillérét, és ezen belül történelmi tudatát. E vállalkozás sok szempontból kihívásokkal teletűzdelt, hiszen már a Székelyföld fogalma sem egyértelmű (legalábbis történelmi

* HUNREN TK Kisebbségkutató Intézet (kutatóprofesszor), Miskolci Egyetem BTK ATTI (egyetemi tanár). Email: pappz.attila@tk.hu

korokhoz kapcsolódóan változik), ráadásul a történeti tudat empirikus-szociológiai vizsgálata is meglehetősen alulkutatott magyarországi és romániai/erdélyi vonatkozásokban is. Ugyanakkor tartalmi szempontból is sikamlós területről van szó, hiszen a vizsgált régióban élők történelmi önismeretének fontos részét képezi a székelyek eredettörténete, amely viszont a szakmai és laikus nagyközönséget is sarkosan megosztja.¹

A kutatás koncepcionális keretében a történeti tudatot a nemzetről szóló tudás részének tekintjük, noha tudatában vagyunk a nemzet fogalma, értelmezése is szer-teágazó. A modernitásba gyökerező kulturális és politikai nemzetfelfogások szerint a székelyek nem alkotnak nemzetet, hiszen nem rendelkeznek saját állammal vagy kizárólag sajátjának tekinthető kulturális vagy nyelvi jegyekkel. A székelység, mint olyan a magyar kulturális nemzet, illetve manapság a magyar állampolgárság megszerzése által a politikai nemzet részét is képezi, de nem önálló/különálló modern nemzet. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a Székelyföldön élők ne rendelkeznének olyan vélt vagy valós saját nyelvi, kulturális, identitásbeli stb. jegyekkel, amelyek által megkülönböztethetők lennének a magyar nemzet többi, máshol élő tagjától is.

Az egyszerűség kedvéért tehát a székelyek történeti tudatát a nemzeti tudáskészlet részének tekintjük. A nemzeti tudáskészlet, a nemzetről való tudás óhatatlanul is ideologikus. Tiszta tudás nem létezhet, mert a nemzet megítélése, a nemzethez való tartozás értékelése különféle informális és formális csatornákon áthagyományozódva, adott társadalmi-politikai kontextusba ágyazódva jelenik meg.

A nemzeti tudáskészlet felmutatásának elemzése leggyakrabban történeti és művészettörténeti munkákban bukkan fel, hiszen e társadalmi cselekvés (a felmutatás) kifejezett helyszíne (a könyvek, tankönyvek, történeti munkákon kívül) a múzeumok vagy a különféle emlékművek által generált társadalmi terek. Ezekben az a közös, hogy itt elsősorban elitkonstrukciókkal találkozhatunk, amelyek ideológiailag szintén átítatottak, hiszen a nyilvános tereket a mindenkori hatalom igyekszik kisajátítani. Ezek az emlékezetpolitikai helyek az emlékezés intézményesítése által tanítani és taníttatni akarnak, azt jelenítik meg mit és hogyan kell gondolni a közösség múltbeli és jelenbeli dolgairól. De azt is tudjuk, nemcsak a múlt befolyásolja a jelen történéseit, hanem gyakran a jelen és akár a lehetséges jövő forgatókönyvei is meghatározzák a múlt értelmezéseinek lehetőségét. Így az emlékezetpolitikai helyeknek meg kell küzdeniük a hitelességgel is, a hihető és ténszerű bizonyítás kihívásaival is.²

¹ L. Benkő Elek – Oborni Teréz (szerk.): *Székelyföld története. A kezdetektől 1562-ig. I kötet.* MTA BTK – EME – HRM, Székelyudvarhely, 2016. 91. o.

² Apor Péter: Hitelesség és hitetlenség. Emlékezet, történelem és közelmúlt-feldolgozás Kelet-Közép-Európában. In. uő. *A hétköznapi hatalom. Politikai nyelv, szaktudás, társadalmi cselekvés.* Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Történettudományi Intézet, Budapest, 2022. 143–164.

Az emlékezetpolitika, a történelmi tudat kanonizált megjelenése tehát óhatatlanul is elitista megközelítést jelent, és ez különösen így van Kelet-Közép-Európában. Ezzel szemben kutatásunk által nem ezt a megközelítést alkalmaztuk, hanem arra voltunk kíváncsiak a történelmi eseményekről alkotott ismeretek, képzetek társadalmi szinten hogyan konstituálódnak, milyen csatornákon keresztül jutnak el a „mindennapokban élő célcsoport” tagjai, azaz az átlag székelyföldiekhez. Ezt az eljárást empirikus (történelmi) tudásszociológiai megközelítésnek nevezhetjük, amelynek egyébként magyarországi előzményei is vannak.

A nemzeti tudáskészlet empirikus vizsgálata során Csepeli György a nemzeti identitás spontán megélésétől a reflektált, ideologikus nemzeti identitásig számba veszi milyen folyamatok által strukturálódik ez a tudáskészlet.³ Megközelítését nem csak termékenynek gondoljuk, hanem alkalmasnak tartjuk arra is, hogy saját adatfelvételünk eredményeit ennek segítségével mutassuk be és értelmezzük. Azt reméljük, ez által új értelmezési lehetőségeket is felnyitunk a székelyföldi történelmi tudat, illetve a székely önkép megértése kapcsán.

Fontos azonban azt is leszögeznünk, miről nem szól a tanulmány. Jelen írás célja elsősorban a történelmi tudat vagy tudatformák vizsgálata. Ezt ugyan szociológiai eszköztárral teszi a tanulmány, ám nem az empirikus, szociológiai módon mért kisebbségi identitás alakváltozatait kívánja újra adatolni. Erre az utóbbira az elmúlt évtizedekben – különféle adatfelvételekre építve – több alkalommal is sor került, többek között jelen írás szerzője is publikált a témában.⁴ Az alábbiakban – a nem-

³ Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Századvég, Budapest, 1992.

⁴ A teljesség igénye nélkül néhány ide vonatkozó írás: Csepeli, Gy. – Örkény, A. – Székelyi, M. (2002): *Nemzetek egymás tükrében*. Budapest, Balassi Kiadó.; Papp Z. A. 2017 *Trickster Logics in the Hungarian Dual-Citizenship Offer, Nationalism and Ethnic Politics*, 2017, 23:1, 18–32, DOI: 10.1080/13537113.2017.1273656; Papp, Z. A. (szerk.). *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZys 2015 kutatás eredményei*. MCC – MTA TK KI, p. 193–239.; Papp, Z. A. – Veres, V. (szerk.) (2007): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi perspektívái. Gyorsjelentés*. MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.; Pogonyi Szabolcs: *The Passport as Means of Identity Management: Making and Unmaking Ethnic Boundaries through Citizenship.*” *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2018. March, 1–19.; Székely, Levente (szerk.) (2018) *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében: Magyar Ifjúság Kutatás 2016* Budapest, Kutatópont, Enigma 2001.; Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban. Az erdélyi magyarok és románok nemzeti identitásának sajátosságai társadalmi rétegződési perspektívában*. Akadémiai Kiadó, 2005.; Veres, V. (2012): *Az erdélyi magyarok nemzeti kisebbségi identitásának alakulása a Kárpát Panel tükrében*. In: Veres, V. – Papp, Z. – Geambasu, R. – Kiss, D. – Márton, J. – Kiss, Z.: *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálat alapján*. Kolozsvár: NKL. 79–117. 2020. 7. 20.; Veres, V. (2015): *Népesség és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálási adatok tükrében*. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó.; Zsigmond, Cs (2020): *Kötődések hálójában. Nemzeti identitás és politikai attitűd-mintázatok a kisebbségi magyar fiatalok körében a GeneZys 2015 ifjúságszociológiai felmérés adatai alapján. Kézirat.*; Zsigmond, Cs. (2017): *Ifjúság és politika. A határon túl* In: *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZys 2015 kutatás eredményei*.

zeti tudáskészlet részeként – tálalt információk egy része a korábbi adatok fényében nem föltétlenül újszerűek, ám a közösségi tudáskészletre, beleértve a történeti tudatra vonatkozó adatok rendszerezése, értelmezése azt gondoljuk nóvum lehet.

A nemzeti tudáskészlet szociológiai és empirikus vizsgálhatósága

Mint említettük, a történeti tudatot is magába foglaló kisebbségi, nemzeti tudáskészletet Csepeli György szociálpszichológiai ihletettséű, hierarchikus modellje segítségével igyekszünk prezentálni. Csepeli szerint a nemzetről való tudás pszichológiai szükségletet is kielégít, a társadalmi szorongásra, „a bizonytalanság észlelésére” adott válaszként értelmezhető.⁵ A nemzetről való tudás alapja a név. A név azonosulást, kötődést vált ki, egyfajta közösségi hívószó, amely társadalmi határokat termel, ugyanakkor lehatárolást is lehetővé tesz, amennyiben a mi-ők tengely saját pólusát jelenti. A név akkor „működőképes”, ha hittel társul, ahogy Csepeli fogalmaz, „elhitető erővel rendelkezik”. A hit szintén pszichológiai szükséglet, olyan valószínűségi képzet, amely nem empiriára épül, hanem a stabilitás iránti igény hajtja. Nem föltétlenül vallás, hanem szekularizált feltételek közepete inkább „civil vallás”, amely az egyénen túlmutat. Persze, olyan világban, ahol a vallásosság továbbra is markáns, nem föltétlenül civil vallásról, hanem inkább túlterjedő, a társadalmi élet több szegmensét átható reményről, vágyakozásról, akár csodavárásról is beszélhetünk.

A nemzeti tudáskészlet szétterjed a társadalomban, sokféle tematizáción keresztül jelenik meg, illetve kerül közvetítésre generációkon keresztül, vagy akár egy nemzedéken belül is. A különféle tematizációk közel hozzák a nemzet, a közösség elvontságát az egyén számára, és sajátos regiszterekben, átideologizált katalógusokban történhetnek. A tematizációk hozzájárulnak az „elképzelt közösség” konstrukciójához, és a mindennapi élet bármely színteréhez kapcsolódhatnak: a természeti és társadalmi feltételekhez, a közösségi önreprodukción (demográfiai tematizációk), gazdasági lehetőségekhez, a sajátnak vélt kulturális szokásokhoz és jellegzetességhez, az egyéni viselkedési módokhoz és identitásokhoz, a versengésre épülő cselekvésekhez (pl. sport) stb.

Az egyik legkézenfekvőbb regiszter a táj, a jelzős természet, amely szerves kapcsolatot jelöl a földrajzi hely és a (nép)lélek között, azt sugallja, hogy a táj a lélek meghosszabbítása. Ezáltal a táj sajátossá, azaz egy adott nemzet, közösség esszenciájának hordozójává és közvetítő csatornájává válik.

Papp Z. A. (szerk.). MCC – MTA TK KI, 239–291. ISBN 978-615-80718-3-3. Zsigmond, Csilla (2020) „Közösen élünk” – a nemzethez tartozás és a többes nemzeti kötődés mintázatai kisebbségi helyzetben. REGIO 4 5–43. Lásd még jelen lapszámunkban Márton János összefoglalóját.

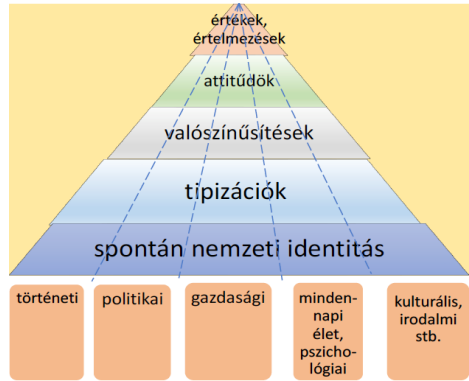
⁵ Csepeli i.m. 54–58.

A történelmi tematizációk például megvalósítják a múlt és jövő közötti kapcsolatot, a nemzet időben való elgondolását, de néha a jelenben való eligazodást is szolgálják. Ezen belül különösen fontos helyet foglalnak el a közösségre vonatkozó eredettörténetek, amelyek szintén az ősiség, örökkévalóság mítoszáat hordozzák. Ez a mítosz a jelenből visszatekintve reiteratív módon megerősödik, a jelen sanyarú helyzetéből visszatekintve az egykoron volt idilli közösségiség megtestesítőjévé válik. Ez még inkább így van, ha számolunk azzal is, hogy az idillikus eredettörténet után a közösségi lét egy sajátos ívet jár be, a helykereséstől, magára találáson és az elkerülhetetlen bukáson keresztül a kételyekkel teli jelenig. A történelmi/történeti tematizáció alapillérei a történelmi események és hősök, hiszen ezek olyan sűrűsödési emlékezetpolitikai csomópontokat jelentenek, amelyek a történelem folyamatszerű elgondolását, illetve a múlt megértését és jelenhez való közelítését teszik lehetővé.

A nemzetről/közösségről való tudást közvetítő tematizációk elemei hierarchikusan egymásba szerveződnek (1. ábra) mivel a tudáskészlet elemei lehetnek közismertek (ezek az ún. könnyű tudások), de lehetnek a közösség tagjai által kevésbé tudott információk is, ún. nehéz ismeretek. Az ábrán is sugallt hierarchia függőleges tengelye az ismeretek jellegét (könnyű vs. nehéz, vagy: spontán vs. reflektált), a vízszintes tengely az ismeretek elterjedtségét jelzi.

A tematizációk által hordozott tudások a hittel, nemzeti/közösségi szimbólumokkal, reflektálatlan spontán azonosulásokkal, közösségi tipizációkkal társulnak a populáció nagyobb részében, míg a népesség egyre szűkebb rétege olyan reflektáltabb és átideologizáltabb tudáskészlettel rendelkezik, amely már sajátos attitűdöket, közösségre vonatkozó jövőelképzeléseket, értelmezéseket és értékeléseket tartalmaz. Kérdés ugyanakkor, hogy e nehéz ismeretek állapot- vagy programideológiába fordulnak-e át: magyarán a nehéz ismeretek birtokában lévő elit a közösség helyzetének megőrzésére vagy programszerű fejlődésében érdekelt-e?

„Kisebbségi nemzetként”, avagy olyan kisebbségi csoportként pedig, amely kulturálisan egy adott nemzethez kötődik, de a mindennapok szintjén egy másik nemzet asszimetrikus proximitásában él, még inkább nyilvánvaló a nemzetről való tudás ideológiai átítatása. A „másik” (országban élő) nemzethez való tartozás történeti legitimációja és felmutatása közösségi funkciót tölt be a kisebbségi nemzet

1. ábra. A nemzeti/közösségi tudáskészlet hierarchiája (Forrás: Csepeli 1992)

tagjai számára, de ugyanakkor zavart kelt(het) a többségi nemzet képviselőinek társadalmi optikájában. Ez a tudáskészlet, ez a fajta sajátos történeti tudat ilyen esetben kompenzáló funkciót tölthet be, a vélt vagy valós sérelmekre épülő egyéni és közösségi traumákra adott válaszegyüttesnek is tekinthető. Kisebbségi helyzetben tehát ez a pszichológiai szükséglet hatványozottabban így van, hiszen a bizonytalanság észlelése mindennapi tapasztalat is, egyfajta trauma következménye. Ahogy Csepeli fogalmazott: „A kisebbségi perspektíva egyoldalúan sérelemközpontú, defenzív, paranoiás, illetve az önfeladó értelmezésének kedvez.”⁶

Tanulmányunkban az előbbieken röviden ismertetett modell alapján végig vesszük a nemzeti/közösségi tudáskészlet elemeit, és megvizsgáljuk, ezek hogyan működnek és jelennek meg kisebbségi, és speciálisan székelyföldi kontextusban. Ezt az eljárást az is indokolja, hogy az általunk használt kérdőívben olyan kérdések is szerepeltek, amelyek hasonlóságot mutatnak a nemzeti identitást vizsgáló korábbi magyar és nemzetközi kutatások kérdéseivel, és ugyanakkor a vázolt elméleti keret részleges operacionalizálásának is tekinthetők.

A székelyföldiek közösségi/nemzeti tudáskészletének főbb elemei

A tanulmány alapjául szolgáló kutatás⁷ keretében Székelyföld alatt a jelenlegi román megyerendszeren belüli Hargita és Kovászna megyéket, illetve a Maros megyéhez tartozó Nyárádmentét és Marosvásárhelyt értettük. E relatív kis területen élő közel félmillió magyarul beszélő, 18 évnél idősebb személyt tekintettük célcsoportnak (alapsokaságnak), amelyből kvótás módszerrel igyekeztünk területi megoszlás (székely székek), település típus, illetve nem és életkor szerint egy 1500 fős reprezentatív mintát venni. Az adatfelvételre papír alapú kérdőív segítségével, kérdezőbiztosok bevonásával került sor (végül összesen 1515 főt kérdeztünk meg). A mintát feldolgozás előtt iskolai végzettség szerint is súlyoztuk.

A kérdőív felmérés során az identitás, előítélet, bizalom, értékek, nyelvismeret, vallásosság, társadalmi tőke, életminőség, társadalmi jóllét, egészségi állapot, globális kihívások, történeti ismeretek és az azokról való tájékozódás formáit, valamint a médiahasználat témaköreit jártuk körül.

Jelen elemzésben e gazdag empirikus anyagból elsősorban a történeti ismeretekre és azonosulásra vonatkozó részeket dolgozzuk fel részletesebben, és arra keressük a választ, hogy a nemzeti/közösségi tudáskészlet hogyan strukturálódik a korábban ismertetett elméleti modell alapján. Ugyanakkor igyekszünk a történeti önismeretre vonatkozóan összevont indexeket alkotni, amelyeknek segítségével

⁶ Csepeli i.m. 76.

⁷ Székely önképépítés a 19–20. században. NKFIH128848. Kutatásvezető Bárdi Nándor. Részletesebben ld. <https://kisebbségkutato.tk.hu/szekely-onkep-epites-a-19-20-szazadban-nkfi-h-k128848>

valamelyest képet kaphatunk a székelyföldiek történeti tudatának társadalmi beágyazottságáról is.

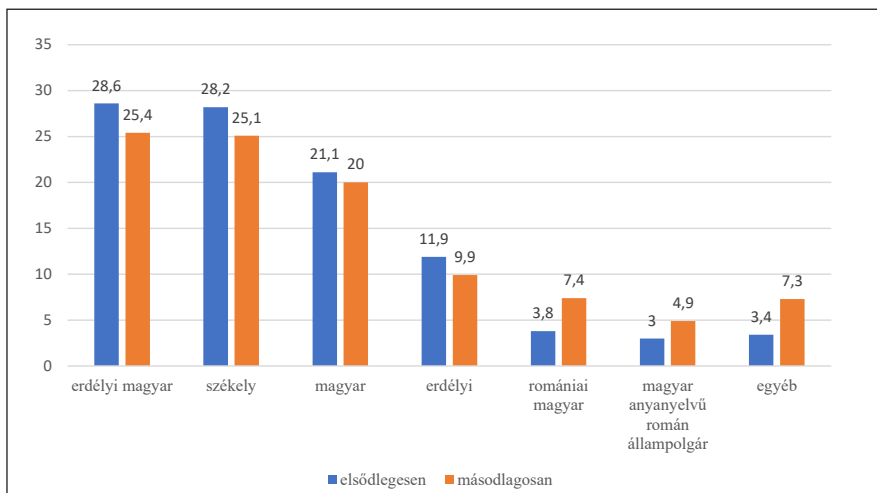
Előjáróban azt is le kell szögeznünk, nem könnyű a székelyek önismeretéről, történeti tudatáról szociológiai objektivitással értekezni, hiszen bármelyik alább tárgyalt idevágó elemet vagy adatot is vesszük górcső alá, könyvtárnyi lábjegyzeteket kellene az értelmezésekhez fűzni. Az elemzésnek nem lehet célja az alanyaink által elmondottak igazságtartamát megítélni, pusztán arra szorítkozhatunk, hogy a közvéleményben megjelenő (vagy éppenséggel ignorált) események, témák, állítások valamilyen társadalmi relevanciával bírnak. Egy kivételt azonban meg kell említenünk, ugyanis, amikor konkrét történeti események időbeli elhelyezését kérjük, a válaszokat a történeti egzaktáshoz viszonyítva összesítettük.

A spontán nemzeti/közösségi identitás (mint a történeti tudáskészlet alapja) mérését szolgálta az a kérdésünk, hogy minek tartják a megkérdezettek önmagukat (elsődlegesen és másodsorban is), illetve, hogy véleményük szerint, mi tartja össze a székelyeket. Az előbbire azt a látszólag meglepő választ kaptuk, hogy a székelyföldiek elsődlegesen alig negyede (28 százalék) mondta egyértelműen székelynek önmagát, a többiek nagy része vagy erdélyi magyarnak vagy egyszerűen csak magyarnak, erdélyinek tartották magukat. A székely, illetve az erdélyi és/vagy magyar válaszok összesen közel 90 százalékot tesznek ki, a romániai kötődést is jelző címkéket nem egészen 7 százalék választotta. Az arányok különösebben nem változnak a másodlagos kötődések szintjén sem. Ez az egyszerű adatsor is jelzi, a spontán közösségi identitás szintjén a székely, erdélyi és magyar (nemzeti) identitás összerosódik: székelynek lenni azt jelenti, valaki erdélyi is, magyar is. Sőt, ha megvizsgáljuk az elsődleges és másodlagos kötődésekre adott válaszokat, megtudhatjuk azt is, az önmagukat elsősorban székelyként definiálók 39 százaléka „erdélyi magyar”-ként, 29 százaléka magyarként, és 12 százaléka „erdélyiként” határozta meg önmagát. (2. ábra)⁸

A spontán identitás szintjén e kategóriák tehát egymásba csúsznak, és azt mindenképpen fontos kihangsúlyoznunk, a közösségre vonatkozó, elsősorban a külső környezet által használt név, a „székely” nem föltétlenül artikulálódik a belső, saját (szó)használatban. Ami kívülről a székely kategóriát jelenti, az önazonosság szintjén magyart és erdélyi magyart is jelent, vagy éppenséggel valamilyen más – e kérdésblokkban nem mért – helyi kötődést.⁹ Kutatásunk módszertani keretét

⁸ Mint jeleztük, ez az adatsor önmagában nem meglepő, korábbi kutatások is hasonló azonosulási trendeket mértek. Az is könnyen belátható, hogy az azonosulás mögött a nyelv, a magyar nyelv mint anyanyelv is munkálkodik: a magyarul beszélők nyilván valamilyen jelzős magyarként is definiálják önmagukat. Az adatsor felvillantásának fő oka azonban az, hogy tudatosítsuk a székely, mint jelző nem egységesen autoreprezentatív címke a Székelyföldön élők számára.

⁹ Pál Judit már a dualizmus korabeli székely identitás építés kapcsán is megjegyzi: „létezett, létezik ugyan székely identitástudat, de ez máig regionálisan tagolt. Kifelé székelyek, de befelé háromszékiek, udvarhelyszékiek vagy csíkiak. (...) nem véletlen, hogy a székely identitástudat

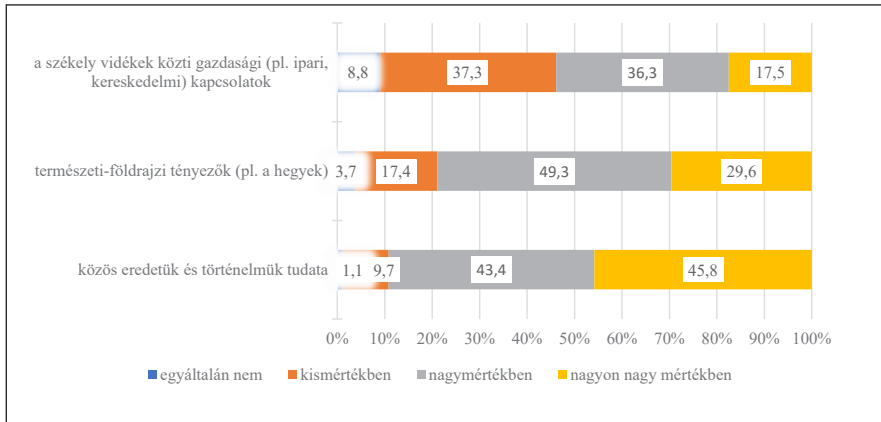
2. ábra. A Székelyföldön élők elsődleges és másodlagos azonosulási formái (%)

ugyan meghaladja e jelenség okainak feltárása, ám az identitás kontextualitására a későbbiekben még kitérünk.

Ha a közösségi névhasználat nem egységes, felmerülhet, közösségi szinten mi az, ami összetartja a székelyeket. Ennek mérésére a történeti, természeti és gazdasági tematizációkhoz kapcsolódó kérdéseket tettünk fel, és egyértelműen kijelenthetjük, hogy a közös eredetet és történelmi tudatot emelték ki leginkább: a megkérdezettek közel 90 százaléka gondolta azt, hogy a közös eredet nagy- vagy nagyon nagymértékben tartja össze a székelyeket (3. ábra). Igaz, a táj, a természet (a hegyek) is relatív magas, közel 80 százalékot kaptak, míg a székely vidékek közötti gazdasági együttműködések mint „kohéziós alap” csak 53 százalékot. Megjegyzendő, a gazdasági kapcsolatok általi egymásrataltságot a városiak jobban érzékelik (szignifikánsan magasabb az igenek aránya itt), a másik két szempont település típus és területek/székek alapján nem tér el szignifikánsan. A táj, mint összetartó erő az idősebbek körében markánsabb, iskolai végzettség szerint pedig az alacsony és magas iskolai végzettségűek esetében szignifikánsan magasabb. A közös eredet vonatkozásában is szignifikáns hatást találni, azaz a fiatalabbak és idősebbek körében relatív magasabb, ami azt jelzi ez a fajta hit a fiatalabbak számára is áthagyományozódott.

E spontán közösségi identitásra épülnek a kategorizációk és tipizációk: ezek a közösségi tudáskészlet azon elemei, amelyek nemzeti/közösségi jelleget kapnak,

éppen ott kopott meg leginkább, ahol a székely székeket jelentős vármegyei területekkel olvasztották össze: Marosszék és Aranyosszék esetében”. In: Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.) Székelyföld története 1867–1990. III. kötet. MTA BTK – EME – HRM, Székelyudvarhely, 2016. 345.

3. ábra. A regionális összetartás elemei („Ön szerint az alábbiak milyen mértékben tartják össze a székelyeket?” kérdésre adott válaszok)

azaz az ezen a szinten megjelenő tárgyak, személyek, események a helyi közvélemény megítélése által székellyé válnak/váltak. Ennek mérése céljából alanyainktól először azt kérdeztük, szerintük léteznek-e egyáltalán ilyen események, szimbólumok és személyek, és amennyiben igen, nevezzenek is meg ilyeneket. A történelmi események kapcsán külön rákérdeztünk a sikeres és kudarcos eseményekre, a személyek kapcsán pedig már nem élő, illetve ma is élő híres székelyekre.

A történelmi események kapcsán 72 százalék mondta azt, hogy szerinte a székelyeknek léteznek sikeres történelmi eseményei, míg 84 százalék azt állította, hogy vannak kudarcos események. Amikor azonban arra kértük, hogy nevezzenek is meg ilyen eseményeket, kiderült, hogy sikeres eseményt pusztán 37 százalék, kudarcosat pedig 63 százalék tud megnevezni. Sőt az is kiderült, a sikeres történések megítélése meglehetősen nagy szórást mutat, és ezekből talán egy, az 1848-es forradalom és szabadságharc (valamilyen megfogalmazásban) emelkedik ki valamennyire 6,7 százalékkal. Ezzel szemben a kétségtelenül közösségi traumát hordozó Trianon és az 1764-es Madéfalvi veszedelem a teljes mintán belül is 27, illetve 16 százalékban került említésre (a megnevezésre képes válaszadók közel 70 százaléka). A történelmi eseményekre vonatkozó e két adatsor fontos jelenségre hívja fel a figyelmet: a székely „lélekből”, vagy legalábbis a székelyföldiek közvéleményében a magyar nemzetkarakterológia egyik toposza köszön vissza: ez a néplélek is traumától átszótt, hiszen nem csak nagyobb mértékben gondolja azt, hogy kudarcos eseményekben volt része, hanem nagyobb eséllyel is tud megnevezni ilyen eseményeket. És mindennek origója éppen Trianon, amely által e közösség is kisebbségi élethelyzetbe került.

Már nem élő híres székelyek létét a válaszadók 92 százaléka ismerte el, és a teljes minta 80 százaléka meg is tudott nevezni ilyen személyt. A megnevezett

személyek gyakorisági sorrendjének első 15 helyezettjét a minta 60 százalékának véleménye fejezi ki. Az ily módon összeállított lista első helyein Tamási Áront, Orbán Balázst, Gábor Áront, Benedek Eleket, Márton Áront, Kányádi Sándort és Mikes Kelement láthatjuk, de azt is észre kell vennünk – jelen tudásunk szerint legalábbis – székelynek (székelyföldinek) nem föltétlenül nevezhető személyek is szerepelnek e kiemelt helyeken (például Petőfi Sándor, Sütő András, Koós Károly). A hasonló módon mért, ma élő híres székelyekre vonatkozó kérdés kapcsán 83 százalék állította azt, hogy léteznek ilyenek, és csak 43 százalék tudott megnevezni ilyen személyt. E vonatkozásban a „top15”-ös lista mindössze a válaszadók 20 százalékának véleményét tartalmazza, és a lista élén Bőjte Csabát, Tőkés Lászlót, Kelemen Hunort, Barabási-Albert Lászlót, Keresztes Ildikót, Tamás Sándort és Borboly Csabát találhatjuk. Itt is megállapíthatjuk, hogy viszonylag kiemelt helyen nem a székelysége kapcsán híressé vált személyeket is találhatunk (ld. például Tőkés Lászlót vagy akár Nagy Ferót is)

Két megjegyzés mindenképpen kívánczok e leíró statisztikák mellé: egyrészt szembeötlő az, hogy annak esélye, hogy valaki meg tudjon nevezni egy múltban élő híres székelyt jóval nagyobb, mint amikor arra kértük válaszadóinkat, egy jelenleg is élő híres székelyt nevezzenek meg (előbbi kb. $0,9 \times 0,8 = 0,72$, utóbbi $0,8 \times 0,4 = 0,32$). Ugyanakkor a múlt „nagy székely embereit” tartalmazó listán egyházi-irodalmi és történeti szereplőket láthatunk, míg a jelenre vonatkozó listán az irodalmár és/vagy politikusok mellett a populáris kultúra, tudományos- és sportélet szereplői is jelen vannak. Ez azt jelzi, ilyen szempontokból a székely közösségi tudáskészlet nem csak múlt fókuszú, és irodalmilag-történetileg determinált, ám kis mértékben teret enged a jelen diffúz árnyalatainak is.

A múlt és a jelen „nagy embereire” vonatkozó listák kapcsán is említettük, hogy kiemelt helyeken olyan szereplők is megjelennek, akiket sem felmenői ismeretében, sem születési helyük kapcsán nem szokás székelyeknek nevezni. Az ilyen szereplők azonban a közösségi tudat szintjén székellyé váltak, vélhetően vagy azért, mert egyfajta kisebbségi pszichológiai igényt elégítenek ki (szakmai életútjuk során közvetetten vagy közvetlenül kapcsolódtak például a székely vagy erdélyi magyar kisebbségi közösség jogvédelmi harcához – pl. Sütő András, Tőkés László, Koós Károly, de ide sorolhatjuk akár Nagy Feró zenészt is), vagy azért, mert életútjuk (pl. a Marosvásárhelyről származó könnyűzene énekes Keresztes Ildikó vagy az egykori szintén onnan származó labdarúgó Bölöni László) vagy akár haláluk is összekapcsolódik a tágabban vett Székelyfölddel (például a költő-szabadságharcos Petőfi Sándor, aki vélhetően a segesvári csatában 1849-ben elhunyt és ezáltal székellyé vált).

A mondhatni nem kanonizálódott történelmi tudat a legérdekesebb kanyarokat veheti, és erre további példa lehet a top 15-ös listán megjelenő egykori erdélyi fejedelem Bocskai István is, aki még unokaöccse, Báthori Zsigmond fejedelem-sége alatt éppen a közzékelyek felkelését kegyetlenül leverte 1596-ban a véres

farsangnak nevezett mérsárlásban.¹⁰ Igaz, a későbbiekben Bocskainak sikerült rendeznie a kapcsolatát a székelyekkel, 1605-ben megerősítette a Báthori által korábban kiadott szabadságlevelet.¹¹ De ettől még kérdés maradhat a jelenben, a közvélemény számára miért jelenik meg, mint „ma már nem élő híres székely””? Lehetséges, a kisebbségi sorsnak a szabadság iránti mondhatni archetipikus¹² igényvel való összemosódása teremti meg bizonyos személyek székellyé válását?

A spontán nemzeti/közösségi tudáskészlet mondhatni legelterjedtebb részét képezik a szimbólumok. A válaszadók 97 százaléka állította azt, hogy léteznek a közösséget, székelységet megjelenítő szimbólumok, és ezek között a leginkább elterjedt a székely zászló, amelyet mintegy 40 százalékban első helyen említettek. A szimbólumok általában is, a nemzeti, közösségi szimbólumok viszont hangsúlyosabban is az egyénen túlmutató alkalmazkodást, azonosulást fejezik ki, a múlt jegyeit, jeleit a jelenbe hozzák annak érdekében, hogy értelmet adjanak az időnek, a közösségi egymásrautaltságnak és létezésnek. Csepeli szerint is: „Egy csoport annál szilárdabban érzi magát beágyazva a világba, minél messzebbre vezetheti vissza keletkezését az időben, s minél ősbibb sorsmozzanatokot kódolhat jelképeibe.”¹³

Csakhogy a székely zászló egy újkeletű konstrukció, gyakorlatilag 2004-ben tervezték, és csak az utána következő időszakban kezdett elterjedni. Igaz, részleteiben a székely eredettörténet elemeit tartalmazza, és mint ilyen képes volt mozgósító erővel is rendelkezni, majd pedig a mindennapokba elterjedni, banalizálódni.¹⁴ Adataink is ezt támasszák alá, hiszen a közösségi szimbólumok szintjén a legelfogadottabb elemnek számít. Fontos azonban megjegyezni azt is, hogy válaszadóink relatív kis arányban említették a székely himnuszt, noha annak története, hosszabb, évszázados utat járt be.¹⁵ Ennek oka vélhetően pusztán módszertani, hiszen a kér-

¹⁰ Gyergyószárhegy főterén 1992-ben a második világháborús emlékoszlopra márványtáblát helyeztek el a véres farsang emlékére. A táblán ez áll: „Bármilyen kegyetlen is volt a megtorlás, nem tudta kiölni a székelyek tudatából a szabadság utáni vágyat, amelyért évezredek történelme során annyi vért hullatott, de soha le nem mondott róla.”

¹¹ L. erről részletesebben: Egyed Ákos – Hermann Gusztáv Mihály – Oborni Teréz: *Székelyföld története. 1562–1867. II. kötet.* MTA BTK – EME – HRM, Székelyudvarhely, 2016. 54–81.

¹² A székelyek szabadság iránti vágya a korabeli krónikáktól kezdve újkeletű leírásokban egyaránt visszatérő elem. „A szolgaságot nem tűrik, ezért van az, hogy mindezüdig szabadságban élnek, és inkább meghalának, mintsem, hogy adót fizessenek” – írja Bonfini, aki Mátyás király majd II. Ulászló megbízásából készítette el 1496-ig a Magyarok történetét. „A székelyek... kezdettől fogva a legszabadabb nép voltak” – írja Szamosközy István (1570–1612), Bocskai István udvari történetírója, és a sor hosszan folytatható lenne.

¹³ Csepeli i.m. 77.

¹⁴ Ld. minderről részletesebben Patakfalvi-Czirják Ágnes: *A székely zászló a politikától a hétköznapiig.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2021.

¹⁵ A Székely himnuszt 1921-ben íródott eredetileg egy misztériumjáték betétdalaként. Szerzője Csanády György (1895–1952) Székelyudvarhelyen született, de a szöveget már magyarországi repatriálása után írta. Zenéjét Mihalik Kálmán (1896–1922) szerezte. A szöveg létrejöttének körülményeiről és elterjedéséről, ld. részletesebben Bárdi – Pál. i.m. 596–604.

désben szereplő szimbólumot alanyaink lehet csak tárgyként értelmezték.¹⁶ Ezt támassza alá az is, hogy a kapott válaszok között elvétve találni, nem tárgyasult formában elérhető elemeket.

A spontán identitásra épülő tipizációk és kategorizációk által a környezet eseményei, tárgyai tudnak „székelyekké” válni, amelyekhez – a népesség egy kisebb rétegében – sajátos attitűdök, jövőbe és múltba is mutató elképzelések társulhatnak. A kérdőívben érintett témák közül így például a gazdasági tematizációt érintve a kürtőskalács vagy akár a pálinka székellyé válik, annak ellenére, hogy ilyen termékeket természetesen máshol is készítenek. A viszonyulások, attitűdök szintjén Székelyföld mint érték megjelenik a vásárlási szokásokban is: arra a kérdésre például, hogy hajlandó lenne-e többet fizetni egy áruért csak azért, mert Székelyföldön gyártották 95 százalék igennel válaszolt.

A történeti dimenzióban mondhatni adja magát, hogy megtudakoljuk alanyainktól, egyáltalán minek/kinek lehet történeti szempontból tekinteni a székelyeket? E kérdés boncolgatása több szempontból is releváns. Először is a székely eredetkérdés mindmáig egy „megoldatlan” rejtély,¹⁷ az elmúlt évszázadokban több elmélet is felbukkant, és hol egyik, hol másik vált uralkodóvá, részben ideológiai, aktuálpolitikai szempontokból, részben pedig a történettudományi módszerek fejlődése, illetve az újabb írott vagy régészeti anyagok felszínre kerülésével. Kordé Zoltán szerint az elmúlt kb. hét évtizedben az idevágó történettudományi kutatásokat négy elmélet határozta meg: 1. a hunoktól való származtatás elmélete, 2. a kései avarok utódainak való megfeleltetés elmélete, 3. az eredendően magyar népcsoportként való tételezés, illetve 4. egy olyan (keleti, kabar) katonai segédnépként való feltételezés, amely a honfoglalás előtt, 850 körül csatlakozott a magyarsághoz. Kordé szerint jelenleg az utóbbi két kutatási irány a mérvadó, és ugyan „páthelyzet” állt be e kettő között, a székely „rejtély” megoldása ezekben az irányokban lehetséges.¹⁸

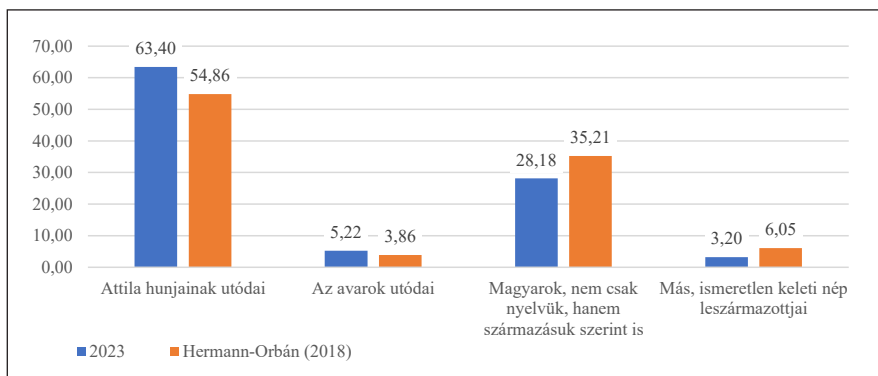
A tudományos és közösségi mindennapi gondolkodás azonban nem föltétlenül esik egybe. A székely „rejtély” a közvéleményben valójában nem számít rejtélynek, hiszen alanyaink szerint is, akárcsak a néhány évvel ezelőtt e témakörben végzett empirikus vagy történeti kutatások¹⁹ is azt jelzik, a hun származástudat, a székelyek „Attila hunjaiként való” elgondolása továbbra is markánsan jelen van.

¹⁶ A kérdés így hangzott: „Ön szerint, vannak-e a székelységet megjelenítő jelképek, szimbólumok?”

¹⁷ „A változatos és találékony kísérletek ellenére sincs azonban olyan megoldás, amely általános elfogadottságnak örvendene, vagy amellyel szemben nem merülnének fel kifogások. Ez pedig azt jelenti, hogy a székelykérdés, a magyar történelem e rejtélye még sokáig munkát fog adni több tudományág kutatóinak”. Kordé Zoltán: A székelység eredete és őstörténete. In: Benkő – Oborni i.m. 117.

¹⁸ Kordé i.m. 117 o.

¹⁹ L. Hermann Gusztáv Mihály – Orbán Zsolt: *Csillagösvény és göröngyös út. Mítosz és történelem a székelység tudatában*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2018.

4. ábra. Történelmi szempontból minek tekinthetők a székelyek? (%)

Arra a kérdésre ugyanis, hogy történelmi szempontból minek tartják a székelyeket, 63,4 százalék azt állította, hogy Attila hunjainak leszármazottainak. (ld. 4. ábra).

Ez szintén nem meglepő, hiszen e származástudat mondhatni évszázadokon keresztül áthagyományozódott. Se szeri, se száma azoknak a szerzőknek, akik a középkortól kezdve valamilyen formában ne tették volna le voksukat emelett.²⁰ A mítoszok tartalmát valójában nincs értelme tudományosan „ellenőrizni”, mivel azoknak csak társadalmi funkciója, közösségkovacsoló szerepe, a kollektív pszichológiai igényekre adott válaszai a relevánsak. Hermann-Orbán szerzőpáros szerint a székely eredetmonda kapcsán jelenleg az jelenthető ki biztossággal, hogy a középkorban létezett egy krónikás hagyomány, amely e monda alapját képezte, amely a későbbiekben az egyszerű emberekhez is eljutva egyfajta néphagyományná vált és egybemosódott a székelyek mindenkori aktuális társadalmi-politikai helyzetével, jelenleg pedig a kisebbségi sorssal: „Minél mélyebb hullámvölgybe került a székelyek lélekvesztője a népek harcának zajló tengerén, annál inkább felértékelődött mítoszokból táplálkozó hősi múltja.”²¹

Az attitűdök szintjén a tudáskészlet egy másik dimenziójában, a mindennapi és/vagy pszichológiai tematizációban egy kifejezetten kisebbségi beállítódás is tetten érhető. A saját kisebbségi helyzet érzékelése egy olyan többségi-kisebbségi asszimétrikus mezőbe helyezve történik, ahol a kisebbségi lét – sok szépsége és erénye ellenére – inkább vesztesre áll. Ez egy sajátos kisebbségi pszichológiai beállítódást eredményez, amelyet a kutatás során az észlelt diszkrimináció mértékével tudunk leginkább megragadni. Alanyaink 39 százaléka állította azt, hogy érte hátrányos megkülönböztetés azért, mert Székelyföldről származnak, és legtöbben ezt romániai hivatalos ügyintézés során (48 százalék) érzékelték, de az oktatásban,

²⁰ Ezek részletes áttekintését l. Hermann – Orbán i.m.

²¹ Hermman – Orbán i.m. 477.

az egészségügyben vagy a munkavállalás során is a válaszadók közel egyharmada tapasztalt diszkriminációt. Hogy ezek mennyire kiugróan magas értékek, elég csak azt figyelembe venni, hogy például a kétévi rendszerességgel folytatott European Social Survey kutatássorozatban rendszerint egyszámjegyű százalékos arányt szoktak mérni.²²

A közösségi tudáskészlet fontos elemét képezi a kisebbségi identitás mivel az identitás az egyénről és a közösséghez tartozásról egyaránt árulkodik. A társadalmi identitást ugyan az egyén hordozza, de társas, azaz különféle kisebbségi-többségi mintázatok közepette jelenik meg. Ezt a mindennapi kontextualitást is igyekeztünk mérni, és alanyainkat arra kértük, mondják meg, hogyan jellemeznék önmagukat, ha különféle városokban taxizás közben önmagukat kellene jellemezniük. A válaszból az domborodik ki, hogy összességében a négy spontán (magyar, erdélyi magyar, székely, erdélyi) kategória valamelyikét használnák, de finom árnyalatok is felfejthetők. Székelynek például legnagyobb arányban székelyföldi vagy kolozsvári magyar nyelvű taxizás közben vallanák magukat, román nyelvterületeken pedig az előbbi négy kategória mellett jelentős arányban a megyei identitás is megjelenik. A kisebbségi identitás használati értékét tehát a kontextus nyelve és helyszíne határozza meg.

Az otthonosság érzete a közösségi tudáskészletet kísérő attitűd, és mint ilyen kérdés, hogy az otthon milyen mértékben esik egybe a (képzelt) közösség lakóhelyével, azaz Székelyfölddel. Adataink arra hívják fel a figyelmet, hogy az otthonosságérzetet elsősorban a szűkebb és kissé tágabb lokalitás (a saját település, illetve a kistérség/szék) termeli, és nem annyira a Székelyföld mint olyan. Sőt, annak ellenére, hogy alanyaink spontán identitásában a magyar vagy erdélyi elem is megjelenik, ezek a földrajzi területek jóval kisebb mértékben képesek az otthonosság érzetet megteremteni. Érdemes külön is kihangsúlyozni, hogy a nagyobb területi egységek, mint Magyarország vagy Románia közel hasonló mértékű, illetve alacsony arányban tudják csak az otthonérzet iránti pszichológiai igényt kielégíteni. Alanyaink horizontján e szempontokból a Székelyföld a megyékkel azonos

²² Az ESS 9. hullámában (2018-ban) például a résztvevő 29 országra vetítetten közel 8 százalék állította azt, hogy valamilyen szempontból hátrányos társadalmi csoporthoz tartozik, ráadásul etnikai hovatartozás miatt mindössze 1 százalék érzékelt diszkriminatív helyzetet (ezek az arányok Magyarországon 3,7, illetve 2,2 százalék – forrás: saját számítások az ESS9 adatbázison. Az adatbázis elérhető itt: <https://ess.sikt.no/en/?tab=overview>). Az ESS 9 hullámában kísérleti (pilot) jelleggel Románia is részt vett. Az észlelt diszkrimináció ezúttal is nagyon alacsony, ám megjegyzendő, hogy ha az adatokat az otthon beszélt nyelv vagy a kisebbségi hovatartozás vonatkozásában is megvizsgáljuk, szignifikánsan magasabb (12-13 százalék körüli) értéket kapunk a nyelvi-etnikai kisebbségek esetében. Ugyan ez nem oly magas érték, mint amit a saját felmérésünk során mértünk, ám mindenképpen jelzi azt, hogy a diszkrimináció észlelése kisebbségi helyzetekben markánsabb. Az ESS 9 hullámának romániai adatai letölthetők itt: DOI: 10.21338/ess9roe01. Az ESS 10. hullámában is részt vett Románia, az országra vonatkozó adatok azonban egyelőre nem elérhetők.

1. táblázat. Székely tudásmátrix

	történelmi tematizáció	politikai tematizáció	gazdasági tematizáció	mindennapi étellel kapcsolatos tematizációk	kulturális, irodalmi
értékek, értelmezések	Határország megszüntetése (0,3 százalék tudta) Trianon mint negatív történelmi esemény (27%) Madéfalvi veszedelem (-) (16%) Trianoni békeszerződés dátuma (50% tudta)	Hargita, Kovászna, Maros megye létrehozása (14% tudta)			
	1848-as szabadságharc (+) (6,7%)				
attitűdök, valószínűsítések	katonai, határvédő szerep (nagyon fontos: 41%) hun származás (nagyon fontos: 29%) önkormányzati szerveződés a múltban (nagyon fontos: 25%)		előfordult, hogy többet fizetett székelyföldi termékért (65%) inkább székelyfölditől vásárolna (61%)	diszkrimináció észlelése (39%) kontextuális identitás otthonosság: lokális	
tipizáció	székely zászló (40%) nap/hold/csillag (12%)		kürtös kalács Csíki sör pálinka góbé termékek	szorgalmas, kitartó, becsületes, összetartó, vendégszerető (+) makacs, lobbanékony (-)	
				székely kapu (10%) székely ruha (9%)	
kategorizáció	eredettörténet: Csaba királyfi (67%) székelyek: Attila hunjainak utódai (63%)	Tökés László Kelemen Hunor kisebbségi helyi politikusok magyarországi politikusok is		büszkeség (92,7%)	Böjte Csaba Barabási-Albert László Keresztes Ildikó
	Gábor Áron Dózsa György Bocskai István Petőfi Sándor				Tamási Áron Benedek Elek Márton Áron Orbán Balázs Kányádi Sándor Mikes Kelemen
spontán identitás	összetartó erő: eredettudat (90%)		kisebb mértékben (50%)	szimbólumok (97%)	táj (80%)
	sikeres történelmi események (72%) kudarcos történelmi események (84%)		székely termékek létezése (90%)	haza	
	SZÉKELY + MAGYAR + ERDÉLYI (90 %)				

státussal bír. Csakhogy míg a megyék közigazgatási szempontból lehatároltak, Székelyföld határai csak mentálisan, történetileg léteznek a helyi társadalmak elképzelt közössége számára.²³

A tudáskészlet társadalmi eloszlása hierarchikusan szerveződik: a spontán érzések, ismeretek nagyobb mértékben elterjedtek, a reflektáltabb, tényszerű tudáselemek szűkebb körben ismertek. Az előbbieken általunk áttekintett tudáselemek egy részét feltüntettük az 1. táblázatban, amelynek végül a *székely tudásmátrix* nevet adtuk. A nevet többek között az indokolja, hogy a tudáselemek, annak ellenére, hogy egy részük vertikálisan szerveződik, van néhány kivétel, amely „elbillenti” a hierarchiát, és inkább egy sor és oszlopszerű szerveződést, belső labirintusokra épülő mátrixot sugall. De e vázlatos megjelenítésen túl, a mátrix kifejezéssel egy ismert film hangulatára, a megfoghatatlan, sikamlós létehetőségekre is utalni akartunk.

A történeti tudat szociológiai jellemzői

A hierarchiától leginkább eltérő elrendeződést éppen a történelmi tematizáción belül kaptuk, és elsősorban a Trianoni békeszerződés negatív eseményként való értelmezésének, illetve a konkrét dátuma ismeretének elterjedtsége az, amely megbontja a történeti tudás – szakirodalmi előismereteink alapján várt – társadalmi elterjedését. Ennek nyilván könnyen belátható oka van, hiszen a vizsgát kisebbségi lét alfája és omegája az első világháborút lezáró békeszerződések, Erdély Romániához való csatolása. A székelyföldi közvéleményben adataink alapján is nyilvánvaló e társadalmi trauma léte és intergenerációs áthagyományozódása.

Ha a tudáskészleten belül a történeti tematizációhoz kapcsolt elemeket vizsgáljuk, Trianon megítélése kivételével mondhatni a hierarchia működik. A székelyek összetartó erejének a közös eredet és történelmük tudata mutatkozott (90 százalék állította, hogy ez nagymértékben vagy nagyon nagymértékben fontos), és ugyanakkor nagy százalékban állították azt is, hogy a székelyeknek léteztek sikeres és kudarcos történeti eseményeik. A történeti tudat azonban nem működhet tényismeretek nélkül, amely már valamennyi intellektuális tájékozottságot is feltételez, ezért nem meglepő, hogy konkrét eseményeket már jóval kevesebben (37, illetve 63 százalék) tudtak említeni. Azt is megállapítottuk már korábban, hogy a negatív események említése túlteng a pozitívokhoz képest, és ennek többek között Trianon említése az oka. A kifejezetten történeti ismeret mérő kérdésblokkban négy történeti eseményt soroltunk fel, amelyek kapcsán tényismeretre voltunk kíváncsiak: a Trianoni békeszerződés, a 2. bécsi döntés, az 1968-as megyésítés (ekkor jöttek létre a ma is létező megyehatárok), illetve a határőrség megszüntetése.

²³ Az 1876. évi területrendezés gyakorlatilag felszámolta a székely székek által alkotott közigazgatási egységet, a Székelyföldet, és kollektív önkormányzati testületük azóta sem alakult ki. (Pál i.m. 344–345). A Székelyföld-konstrukciókra jó áttekintést ad Bárdi, 2016. 592–596.

A kisebbségi történelmi tudat hierarchikus mivolta itt is visszaköszönt: az első és második világháború környéki események, amelyeknek a kisebbségi sorsra óhatatlanul a jelenben is nagy hatása van, relatív nagy mértékben ismert, míg a kissé múltba vesző és a mai kisebbségi életfeltételekre különösebb relevanciával nem bíró eseményt (határország 1851-es megszűntetése) jobbára homály fedi. Érdekes ellentmondás azonosítható a megyésítés dátumának ismerete kapcsán: ahogy korábban már láttuk, a megyével való azonosulás relatív magas (Székelyföld otthonosságérzetével azonos), ám az a tény, hogy e határok gyakorlatilag alig fél-évszázadosak az kis mértékben ismert. Ilyen szempontból mondhatjuk azt is, a megyésítés mint az egykori szocialista állam társadalmi projektje sikeres volt, hiszen a székelyek identitás szerkezetébe szervesen beépültek a megyei kötődések. A mai megyerendszer olyan adottságként működik, amelynek keletkezése a székelyföldi lakosság nagy részének nem vet fel megválaszolendő kérdést.

A történelmi tudat mérhetősége és elemezhetősége céljából igyekeztünk olyan indexeket létrehozni, amelyek tartalmazzák e tudat kognitív és attitűdeleimet is. Az attitűdváltozók arra vonatkoztak, milyen mértékben tartották fontosnak a székelyek történetében a hun származást, a „katonai és határvédő szolgálatukat”, illetve a „régikorokban működő önkormányzati szerveződéseküket”.²⁴ A 19. és 20. századi történelmi események ismeretét mérő változókat skálásítottuk, azaz a nyílt kérdésre kapott válaszokat csoportosítottuk aszerint, hogy milyen mértékben közelítették meg a tényszerű dátumot. Az adathiányból keletkező problémák elkerülése miatt a nem válaszolók adatait is kódoltuk. Ily módon egy ötfokú skála jött létre, ahol 0 azt jelenti egyáltalán nem válaszolt, a 4-es pedig azt, hogy pontosan tudta a választ. A közbeeső értékek azt jelzik, a válaszadó milyen mértékben közelítette meg a történelmi esemény pontos dátumát. Az összevont történelmi tudatot mérő változóba beépítettünk még két, a székelyek eredettörténetéről utaló aspektust: a történelmi szempontból kinek tekintik a székelyeket kérdésre adott válaszokat (átkódolva: 1- ha azt válaszolta: Attila hunjainak utódai; 0 – minden más eset), illetve az „Ön szerint ki volt Csaba királyfi?” kérdésre adott válaszokat (kódolás: 1 – Attila király fia, a székelyek őse; 0 – minden más válasz).

A 9 eredeti változó segítségével főkomponens elemzéssel három jobbára elkülönülő indexet (főkomponens) tudtunk létrehozni (ld. 2. táblázat). Mindhárom főkomponens egy sajátos történelmi tudatformát testesít meg.²⁵ Az első főkomponens egy *általános történelmi tudatot* fejez ki, amelynek belső szerkezetében mindegyik

²⁴ E kérdések szerepeltek a Hermann-Orbán által végzett kutatásban is, ld. Hermann-Orbán i.m. 453–476

²⁵ Azért döntöttünk a főkomponens mellett, mert az eljárás eredménye sajátos tudatformák létrejöttére utal. Ez azt is jelenti, hogy nem identitáscsoportok körülírására vállalkoztunk (ehhez a főkomponensre épülő klaszterelemző eljárás szolgálna, de ez túlfeszítené a jelenlegi tanulmány kereteit). E főkomponensek egyfajta ideáltípusoknak tekinthetők, amelyek segítségével igyekszünk leírni a markáns történelmi tudatformákat.

vizsgált aspektus szerepet játszik, azaz szorosan hozzájárul e tudat megszilárdulásához. Itt annyit állapíthatunk meg, hogy az attitűd és kognitív elemek egyensúlya mellett, az explicite őstörténeti kognitív vonatkozások elenyésző mértékben vannak jelen.²⁶ A második, bipoláris főkomponensben láthatjuk, hogy az attitűd- és őstörténeti elemek a pozitív, a kognitív aspektusokat kifejező tényezők pedig a negatív póluson helyezkednek el. Míg az attitűdváltozók az előbbi indexben és – valamivel mérsékeltebben – itt is pozitív korrelációt mutatnak, addig a kognitív elemek markáns negatív kapcsolódást mutatnak e második főkomponenssel. Mindezt úgy értelmezhetjük, hogy ez az index egy olyan történeti tudatot fejez ki, amelyet mérsékelten a hitek, meggyőzések táplálnak, ám mindehhez nem társulnak a tényleges történeti ismeretek, ezért *tényellenes valószínűsítő történeti tudatnak* nevezhetjük. A harmadik, szintén kétpólusú főkomponens ugyancsak értelmezhető szerkezetet mutat: itt ugyan az őstörténeti elemek dominálnak, ám az összes többi tényező közül csak a Trianonra vonatkozó kérdés szerepel jelentősebb pozitív súllyal. Ugyanakkor az attitűdváltozók negatívan jelentek meg, ami azt jelzi, nincs különösebb közük a tényeket figyelembe vevő tudatformához. Ezért ezt az indexet *kisebbségi őstörténeti tudatnak* neveztük el. Azt is észre kell vennünk, mindegyik tudatformában a hun eredetmítosz valamilyen módon/mértékben jelen van. Az általános történeti, illetve a tényellenes valószínűsítő tudatban leginkább attitűdként, míg a kisebbségi őstörténeti gondolkodási sémában már-már kognícióként: itt a legnyilvánvalóbb az eredettudat és a kisebbségi sors egybeolvadása.

2. táblázat. A történeti tudat dimenziói (főkomponens elemzés)

	<i>általános</i>	<i>tényellenes valószínűsítő</i>	<i>kisebbségi őstörténet</i>
<i>magyarázottság</i>	27,9%	17,6%	14,9%
hun származás fontossága	0,632	0,470	
katonai és határvédő szolgálat fontossága	0,710	0,372	- 0,326
a régi korokban működő önkormányzati szerveződések fontossága	0,704	0,301	- 0,303
határőrség felszámolásának ismerete	0,334	- 0,532	
2. bécsi döntés ismerete	0,652	- 0,422	
Hargita, Kovászna, Maros megyék létrehozásának ismerete	0,578	- 0,424	
Trianoni békeszerződés ismerete	0,423	- 0,484	0,326
Csaba királyfi: Attila fia, a székelyek őse		0,353	0,721
Székelyek: Attila hunjai		0,370	0,699

²⁶ A 2. táblázatban szereplő értékek az új index és az eredeti változók közötti korrelációs együtthatót jelentik: minél nagyobb értéket látunk, annál jobban illeszkedik az eredeti változó az új dimenzióhoz. Az áttekinthetőség kedvéért a 0.250 alatti együtthatókat nem tüntettük fel.

A történelmi tudat ezen eljárással készített indexei lehetővé teszik, hogy szociológiai értelemben is vizsgálni tudjuk e tudatformákat, és választ adjunk arra, a történelmi tudat hogyan és milyen mértékben strukturálódik a székelyföldi társadalmi viszonyok közepette. A 3. táblázatban vázlatosan feltüntettük, hogy alap szocio-demográfiai tényezők, illetve néhány közösségi identitás marker és szubjektív tényező hogyan, illetve statisztikailag szignifikánsan kapcsolódik-e a háromféle történelmi tudatformához. Ezek alapján az egyes tudatformák társadalmi profilját is fel tudjuk rajzolni.²⁷ Mivel a kérdőívben külön kérdésként szerepelt az is, alanyaink székelyekre vonatkozó ismeretei honnan származnak, megvizsgáltuk azt is, hogy e történelmi tudatforma típusok milyen forrásokból táplálkozhatnak.

Az általános történelmi tudat markánsabb a magasabb iskolai végzettségűek körében, ami nem meglepő, hiszen a korábbiakból is kiderült, hogy a kisebbségi tudáskészlet hierarchikusan szerveződik, a magasabb iskolai végzettség pedig óhatatlanul is erősíti a világ, azaz a jelen és múlt dolgaiban való jártasságot. E történelmi tudat továbbá erősebb a férfiak, idősebbek, a Hargita megyében élők, és különösen a gyergyóiak körében. E nemzeti/közösségi elköteleződés összefügg a magyar állampolgárság felvételével is, és az önmagukat székelynek vallók körében szintén erőteljesebb. Az egyén jövedelmi szintje ugyan nem függ össze e történelmi tudat kialakulásával, de a transznacionális mozgás elutasításával van kapcsolata: azok körében, akik nem dolgoztak külföldön e történelmi tudat markánsabban megjelenik. Szubjektív dimenzióban továbbá azt látjuk, a saját anyagi helyzettel, munkával, a szűkebb környezettel és a társas kapcsolatokkal való elégedettség pozitívan kihat e véleményítípus megszilárdulásához.

A tényszerű történelmi ismereteket voltaképpen mellőző tényellenes valószínűsítő történelmi tudat az alacsony iskolai végzettségű, jobbára falun élő Hargita megyeiek, ezen belül pedig az Udvarhely székiek körében markánsabb. Egyéb szocio-demográfiai változók mentén e tudatformát nem sikerült körülírni, ám a munkaerőpiaci mozgás és a gazdasági helyzet szignifikáns kapcsolatban áll e történelmi gondolkodási sémával: úgy tűnik ez a tudatforma az olyan relatív szegényebbek körében terjed, akiknek amúgy volt külföldi munkatapasztalata, de időközben hazatértek. A hazatérést azonban nem lecsúszásként értelmezzük, mivel e sajátos történelmi tudattal rendelkezők szubjektíve elégedettek a munkával, lakókörnyezetükkel és a kapcsolataikkal.

A kisebbségi őstörténetre épülő gondolkodási séma a legnehezebben körülírható társadalmi háttérváltozókkal. Annnyit mindenképpen láthatunk, hogy ez inkább Kovászna megyében, azon belül Miklosvár széken a legerőteljesebb. Enyhe jelek mutatnak továbbá arra, hogy ez a tudatforma az össz-Erdélyben gondolkodók körében markánsabb. Szubjektív dimenzióban ugyanakkor ez a kisebbségi őstörténetbe

²⁷ Statisztikailag fontos jeleznünk, hogy a profilok leírása során csak kétváltozós elemzések eredményeire szorítkoztunk, a háttérváltozókat nem „futtattuk meg” egységes, lineáris regressziós modellekben. A 3. táblázat adatai így elsősorban együttjárásokra, kölcsönhatásokra, és nem „tisza hatásokra” utalnak.

vetett hit egyértelműen valamiféle frusztráció eredménye, hiszen szignifikáns kapcsolatban áll a lakókörnyezettel, a szabadidő mennyiségével, valamint a munka és a családi élet összeegyeztethetőségével kapcsolatos elégedetlenséggel. Ráadásul ez az egyetlen olyan tudatforma, amely szignifikáns kapcsolatban áll a diszkrimináció észlelésével: azok körében ugyanis, akik azt válaszolták, érte őket hátrányos megkülönböztetés azért, mert Székelyföldön élnek vagy onnan származnak, a hun származás faktuális ismeretére épülő történeti tudat egyértelműen markánsabban jelen van. Hasonló sémában értelmezhetjük a román nyelv ismeretének szerepét is: e tudatformát mondhatni táplálja a román nyelv átlagnál magasabb ismerete. A nyelvismeret e kontextusban nem az interetnikai nyitottság eszköze, hanem a saját közösségi spiritualitás megerősítését szolgálja az ismert többséggel szemben (és talán nem véletlen, hogy e tudatforma Maros és Kovászna megyékben markánsabb, éppen azokon a területeken, ahol magasabb az etnikai-nyelvi kitettség esélye). E kisebbségi mitológia adataink alapján is jelzi, hogy ez valamiféle civil vallás, hiszen amellett, hogy az egyházi hovatartozásnak nincs hatása e tudatforma erősségére, a vallásosság mérésére használt változó szignifikáns kapcsolatban van ezzel az indexszel: az ateista nézeteket vallók szignifikánsan nagyobb mértékben követik ezen őstörténeti tanokat.

E három történeti tudatforma közül az általános rendelkezik a legtöbb, pozitív értelemben vett forrással: a helyi utazások, szülők, nagyszülők elmesélései, az egykori tanároktól hallottak mind-mind pozitív értelemben járulnak hozzá a tudatforma erősödéséhez. Az is kimutatható, a szépirodalmi és szakirodalmi olvasmányélmények, illetve az erdélyi magyar nyelvű sajtó is pozitív befolyással van. Érdekes ugyanakkor, hogy az iskolai tananyag forrásként való használata valójában e tudatforma csökkentésével jár együtt. Sőt, azt is észre kell vennünk, a másik két történeti tudatforma esetében egyáltalán nem játszik szerepet az iskolai tananyag. Ez nem azt jelenti, hogy a történeti tudat független lenne az iskolai oktatás egészétől, hiszen kimutatható az is, hogy az egykori tanárok szerepe mindhárom tudatforma megerősödésében szignifikáns pozitív szerepet játszik. E látszólagos ellentmondás feloldása tehát a tananyag jellegében keresendő, és nem az iskola vagy a pedagógus szerepének csökkenésében.

A tényellenes valószínűsítő tudatforma mondhatni csak a pedagógusok pozitív szerepének köszönhető, más forrása gyakorlatilag nincs. Adatainkból az szűrhető le, hogy az olvasás különféle formáinak elutasítása gyakorlatilag együtt jár az ilyen értelemben vett történeti tudat csökkenésével. Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen láttuk már korábban, hogy ez a történeti tudatforma az alacsony iskolázottságúak körében markánsabb.

Az őstörténeti gondolkodást előtérbe helyező tudatformát – a pedagógusok szerepén kívül – erősítik a Székelyföldön kívüli utazások. Korábban jeleztük, e történeti véleményegyüttest vallók identitásában Erdély egésze markánsabban megjelenik, vélhetően ezek az utazások valamilyen mértékben hozzájárulnak a kisebbségi

3. táblázat. A történeti tudatformák szocio-demográfiai és szubjektív tagozódása

	<i>Általános</i>	<i>Tényellenes valószínűsítő</i>	<i>Kisebbségi őstörténet</i>
Iskolai végzettség	magas	alacsony	n.sz.
Nem	férfiak	n.sz.	n.sz.
Település típus	n.sz.	falu	n.sz.
Megye	HR	HR	CV, MS
Szék	Gyergyó	Udvarhely	Miklósvár
Életkor	idősebb	n.sz.	n.sz.
Egyházi hovatartozás	n.sz.	n.sz.	n.sz.
VALLÁSOSSÁG	vallásos	vallásos	nem vallásos
Állampolgárság	magyar	n.sz.	n.sz.
Nemzetiség	székely	székely	n.sz. (erdélyi 2. opció)
Külföldi munkavállalás	nem volt	volt	n.sz.
Jövedelem	n.sz.	alacsony	n.sz.
ELÉGEDETTSÉG	ELÉGEDETT: anyagi helyzet lakókörnyezet munka munka és családi élet harmóniája személyes kapcsolatok környezet biztonsága	ELÉGEDETT: lakókörnyezet munka személyes kapcsolatok	ELÉGEDETLEN: lakókörnyezet (-) szabadidő mennyisége (-) munka és családi élet harmóniája (-)
SZÉKELYEKRE VONATKOZÓ TUDÁS FORRÁSA	iskolai tananyag (-) helyi utazás, kirándulás szüleim, nagyszüleim elmesélése egykori tanárok ismerősök, barátok szépirodalmi olvasmányok szakkönyvek romániai magyar nyelvű sajtó	helyi utazás, kirándulás (-) egykori tanárok szakkönyvek (-) magyarországi sajtó (-) magyar ny. ro- mániai online források (-) romániai magyar nyelvű sajtó (-) romániai román ny. sajtó (-)	személyes tapasztalat (-) Székelyföldön kívüli utazások egykori tanárok
DISZKRIMINÁCIÓ ÉSZLELÉSE	n.sz.	n.sz.	igen
ROMÁN NYELV- ISMERET SZINTJE	n.sz.	alacsony	relatív magas

Megj: n.sz. = nem szignifikáns kapcsolat. A zárójelben szereplő mínusz jelek (-), az adott elem hiányát, negatív korrelációját jelenti a szóban forgó tudatformát kifejező indexszel. Ahol ez nem szerepel, pozitív, egymást erősítő kapcsolatról van szó.

sors mélyebb átéléséhez is. Ugyanakkor az sem meglepő, hogy e véleményt a közvetlen személyes tapasztalatok gyengítik, hiszen láttuk az előbbieken az elégedetlenség szülte frusztrációk lengték körül e történeti tudatforma kibontakozását.

Összegzés

A tanulmányban empirikus módon kívántuk leírni, értelmezni a Székelyföldön élők történeti tudatát. Azt gondoljuk, elemzésünk azért bír relevanciával, mert a történeti tudat szociológiai igényű leírásával meglehetősen ritkán találkozni. A történeti tudat szociológiai leírását egy alulról építkező perspektíva hatja át: nem az elit emlékezetpolitikai konstrukciójára fókuszál, hanem a mindennapokban élők saját képzelte közösségük történelmi ismereteinek mértékét, a tudáselemek sajátos összekapcsolódási mintáit igyekszik elemezni. Úgy is fogalmazhatnánk, nem az elit tudása által létrehozott konstrukciók, hanem e konstrukciók közösségi használata, ismerete érdekel. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy akár a mai, vagy a múltbeli elit tevékenysége ne köszönne vissza a történeti tudat tartalmi elemei szintjén. Ugyanakkor arra is választ akartunk adni, a saját közösség múltjára vonatkozó történeti ismeretek milyen mértékben és hogyan ágyazódtak be a székelyföldi társadalomba.

A tanulmány alapjául szolgáló kérdőíves szociológiai felmérés adatainak elrendezése és részben értelmezése szempontjából jó támpontot nyújtott Csepeli György több mint 30 évvel ezelőtt végzett kutatása a magyar nemzeti tudáskészletről. Modelljében a nemzeti/közösségi tudáskészlet hierarchikusan egymásra szerveződő elemekből, jelentésformákból áll: a piramis alsó részében a társadalom nagyobb részében elérhető, spontán azonosulással társuló könnyű ismeretek állnak, a felsőbb részeken pedig a társadalom szűkebb csoportja által ismert nehéz tudások jelennek meg. Ugyanakkor e tudásformák eltérő pszichológiai-kognitív folyamatok által megsűrve, és sajátos (politikai, gazdasági, történeti, földrajzi, pszichológiai) tematikákhoz kapcsolódnak bukkanak fel.

E modell sok vonatkozásban érvényes volt a székelyföldi közösségi tudáskészlet leírása során is, de több szempontból a kisebbségi élethelyzettel kapcsolatos sajátosságok is felbukkantak. A könnyű és nehéz ismeretek hierarchiája Székelyföldön is releváns: az eredettudat, a sajátos székely szimbólumok, meghatározó történeti események vagy hősök léte a székelyföldiek zöme számára nyilvánvaló, ugyanakkor ezen aspektusok vagy személyek konkréttságban való ismertsége már jóval korlátozottabb. Az is a vizsgált régió jellegzetessége, hogy míg a közösség lakóterülete és földrajzi környezete mint táj eleve adottnak tűnik az ott élők mentális térképén, az egyéni azonosulásban összemosódik a kulturnemzeti perspektíva a regionális identitásformákkal. Alanyaink ugyanis nem kizárólag székelyként definiálták magukat, hanem jelentős arányban magyarként és/vagy erdélyiként.

A székely és a magyar identitás mélyrétegei egymásba mosódnak: ezt értelmezhetjük, úgy is, nincs tiszta (azaz magyar nélküli) székely identitás, de akár úgy is, hogy a székely identitásnak szerves része a többségi és kisebbségi erdélyi magyar identitás. És itt nem csak nyelvi szempontokról van szó, hanem a történelmi tudáskészlet és a mindennapi identitás megélésének szintjeiről is.

Ez az ambivalencia vagy egymásrautaltság visszaköszön a közösségi tudáskészlet történelmi tematizációjának egészében is, hiszen elvétve jelennek meg explicit székely vagy székelyföldi események. Míg például a leggyakrabban említett negatív történelmi esemény Trianon, addig pozitívnak az 1848-as események számítanak. Mindkét eseménysorról kijelenthetjük, hogy nem kizárólag Székelyföldön zajlottak, noha kihatásuk nyilvánvaló a székelyekre is. Ilyen szempontból a történelmi tudat jelentős részben nem kisebbségi elemekre épül, de mentálisan mégiscsak van egy kollektív, a közös eredettudatra épülő alapja.

A közösségi tudáskészlet ambivalenciája egy másik dimenzióban is tetten érhető: a híres mai és már nem élő székelyek sorában előkelő helyen nem székely/földiek is szerepelnek. Ennek oka, hogy ezek a szereplők valamilyen módon azonosíthatók a kisebbségi helyzet traumatizálódásával: a szokványosan nem székelyként ismert szereplők megjelenése a „híres székelyek” listáján kisebbségi pszichológiai, a közösségi fennmaradás iránti vágyat elégítik ki. Olyan szereplőkről van szó ugyanis, akik a magyar nemzet vagy a kisebbségi erdélyi magyarok érdekében alkottak maradandót. (pl. Petőfi, Sütő, Tökés).

A közösségi tudáskészlet hierarchikus elrendeződése valamelyest módosult éppen a történelmi tematizációk szintjén, mivel kiderült, hogy Trianon ismerete, negatív történelmi eseményként való értékelése kiemelt helyet kapott a székelyföldi közvéleményben. Ezt olyan közösségi történelmi traumaként értelmezhetjük, amely kihat a jelenre, és ennek legnyilvánvalóbb jele a régióban élők saját helyzetük rendkívüli magas mértékben hátrányosként való észlelése.

A történelmi tudatformákat attitűdöket, konkrét ismereteket mérő kérdésekre adott válaszok többváltozós elemzésével igyekeztünk modellezni. Eljárásunkkal háromféle sajátos véleményegyüttest azonosítottunk be. Egy általánosítható, történelmi attitűdökre és ismeretekre épülő tudatforma mellett, egy (konkrét eseményeket mellőző) ún. tényellenes valószínűsítő, illetve egy eredettörténelmi elemek igenlését a Trianoni eseménnyel társító ún. kisebbségi őstörténelmi tudatformát írtunk le.

Azt is megállapítottuk, mindegyik tudatformában a hun eredetmítosz melletti elköteleződés attitűd szinten, vagy tényleges kogníció formájában jelen van: az általános történelmi, illetve a tényellenes valószínűsítő tudatban inkább előbbi, míg a kisebbségi őstörténelmi gondolkodási sémában sajátos ismeretanyagként. A kisebbségi sors és a hun hősök igenlése e tudatformában sajátos módon egybeolvad, és egyfajta civil vallásként is funkcionál.

E tudatformák eltérő módon integrálódtak Székelyföld társadalmi és mikroregionális világába (előbbi pl. jobbra a magasabb iskolai végzettségűek és idősebbek

körében elterjedt, a tényellenesség a falvakon élő jobbára szegényebbek, míg a kvázi mitologikus gondolkodás inkább a háromszékiek körében elterjedt). Szubjektív dimenzióban az is egyértelműen kimutatást nyert, hogy az eredettörténet elemeinek fontosságát hordozó véleményt – kisebbségi pszichológiai igényt kielégítve ugyan – egyfajta frusztráció, a saját helyzet hátrányosként való észlelése is termel.

A hierarchia megbomlása okán a székelyföldi közösségi tudáskészletet székely mátrixnak neveztük. Ezzel egyaránt utalunk a tudáskészlet inkább négyzetes (sorokat/oszlopokat tartalmazó és nem hierarchikus) elrendeződésére, illetve az elmúlt évtizedekben a hasonló nevű filmek szimulált világának és szereplőinek megfoghatatlanságra, fluiditására, többértelműségére stb-re. Az általunk leírt közösségi tudáskészlet is a kisebbségi helyzet percepciójára, a többféle társadalmi identitást keresztbe szelő pszichológiai kényszerekre és válaszreakciókra, valószínűsítések-re, valamint a múlt és jelen interakcióiból felsejlő hitvilágra épül.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Apor Péter: *A hétköznapi hatalom. Politikai nyelv, szaktudás, társadalmi cselekvés.*

Budapest: ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2022.

Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.) *Székelyföld története 1867–1990. III. kötet.* Székelyudvarhely: MTA BTK – EME – HRM, 2016.

Benkő Elek – Oborni Teréz (szerk.): *Székelyföld története. A kezdetektől 1562-ig. I kötet.* Székelyudvarhely: MTA BTK – EME – HRM, 2016.

Csepeli György: *Nemzet által homályosan.* Századvég, Budapest, 1992.

Csepeli György – Örkény Aantal – Székelyi Mária: *Nemzetek egymás tükrében.* Budapest: Balassi Kiadó, 2002.

Egyed Ákos – Hermann Gusztáv Mihály – Oborni Teréz: *Székelyföld története. 1562–1867. II. kötet.* Székelyudvarhely: MTA BTK – EME – HRM, 2016.

European Social Survey adatbázis: <https://ess.sikt.no/en/?tab=overview>

Hermann Gusztáv Mihály – Orbán Zsolt: *Csillagösvény és göröngyös út. Mítosz és történelem a székelység tudatában.* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018.

Papp Z. Attila: Trickster Logics in the Hungarian Dual-Citizenship Offer. *Nationalism and Ethnic Politics*, 2017/1. 18–32. DOI: 10.1080/13537113.2017.1273656

Papp, Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYS 2015 kutatás eredményei.* Budapest: MCC – MTA TK KI, 193–239.

Papp, Z. A. – Veres, V. (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi perspektívái. Gyorsjelentés.* Budapest: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007.

- Patakfalvi-Czirják Ágnes: *A székely zászló a politikától a hétköznapokig*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2021.
- Pogonyi Szabolcs: The Passport as Means of Identity Management: Making and Unmaking Ethnic Boundaries through Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2018. March, 1–19.
- Székely, Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében : Magyar Ifjúság Kutatás 2016* Budapest: Kutatópont – Enigma, 2001.
- Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban. Az erdélyi magyarok és románok nemzeti identitásának sajátosságai társadalmi rétegződési perspektívában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.
- Veres Valér: Az erdélyi magyarok nemzeti kisebbségi identitásának alakulása a Kárpát Panel tükrében. In: Veres, V. – Papp, Z. – Geambasu, R. – Kiss, D. – Márton, J. – Kiss, D.: *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálat alapján*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012. 79–117.
- Veres Valér: *Népesség és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálási adatok tükrében*. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2015.
- Zsigmond Csilla: *Kötődések hálójában. Nemzeti identitás és politikai attitűd-mintázatok a kisebbségi magyar fiatalok körében a GeneZYs 2015 ifjúságszociológiai felmérés adatai alapján*. 2020. PhD dolgozat, <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/69071> (Letöltve: 2023. december 27.)
- Zsigmond Csilla: Ifjúság és politika. A határon túl In Papp Z. A. (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei.* Budapest: MCC – MTA TK KI, 2017. 239–291.
- Zsigmond, Csilla: „Közösen élünk” – a nemzethez tartozás és a többes nemzeti kötődés mintázatai kisebbségi helyzetben. *Regio*, 2020/4. 5–43.